

EQUIPAMENT D'UN MOLÍ HIDRÀULIC A MONTBLANC, EL 1686

A l'Arxiu Parroquial de Santa Maria de Montblanc són conservats diversos manuscrits i documents relatius a l'administració de molins que, del segle XVII al XIX, pertangueren a la comunitat de preveres d'aquella església. Un d'aquests manuscrits és un petit quadern de 25 fulls que porta el títol de *Qüern dels Àpochas de les obres del Moli de la Reverent Comunitat de Preveres de Montblanc*. Conté divuit àpoques escrites per diversos notaris montblanquins, totes relatives a peces comprades i obres realitzades per a un molí fariner situat a la partida del Pont de la Fusta. Llevat de la darrera, que és del 1689, totes les àpoques són de l'any 1686, i com que fan referència a la compra dels principals elements mecànics d'un molí hidràulic i a obres de neteja de les sèquies, no hi ha dubte que es tracta d'un molí antic abandonat, que els preveres van equipar gairebé de dalt a baix per posar-lo en funcionament en aquella data.

No pot tractar-se d'un molí fet el 1686 de nova planta, car, malgrat que les àpoques ens parlen de quasi tots els elements del giny en el seu aspecte mecànic, i tot i que hi ha jornals pagats a operaris de la construcció, mai no diuen (almenys expressament) que fos feta aleshores la bassa i, en canvi, com veurem, anoten que calgué escurar la sèquia. Es tracta, doncs, d'un molí antic, abandonat fins a l'extrem i potser amb el casal enrunat i tot, que els preveres tornaren a engegar aleshores.

La ubicació d'aquest molí és clara: el molí del Pont de la Fusta no pot ser altre que l'antecessor de l'actual molí de Celdoni, propietat avui de la família Andreu Abelló.

Com que les àpoques conservades (que abracen, si prescindim de l'última, un període d'uns sis mesos: del 23 de febrer al 4 d'agost del 1686) ens instrueixen sobre una sèrie de detalls relatius als molins hidràulics (elements mecànics, terminologia, materials emprats, proce-

dència de les peces i dels tècnics, preus, etc.) em sembla interessant de recórrer-les breument.

Un molí hidràulic era format per un giny mecànic, conduccions i dipòsits d'aigua i construccions, però tota la part hidràulica havia d'ésser conjuminada amb la mecànica. Per això, la primera cosa que degueren fer els preveres va a ser posar-se en contacte amb un entès en la matèria (un «mestre de molins») que dirigís tota l'obra, bé que ocupant-se especialment del giny. Aquest fou Joan Soler, «molitor» o mestre de molins del molí de la Selva del Camp, del terme de la Masó, com diuen les èpoques. Ja acabada l'obra, Joan Soler cobrà, en efecte, entre altres coses, 55 lliures pel preu fet de l'obra del molí «fins a posar-lo molent», i altres diners per alguns elements i primeres matèries que havia subministrat i per dietes d'haver anat a veure diverses vegades el molí dels preveres en muntatge (f. 20 v-21 r).

Joan Soler degué organitzar la manera d'obtenir les diverses peces i fer (o refer) les construccions necessàries, totes les quals coses van realitzar i cobrar els operaris especialitzats en cada una, que potser ell mateix va assenyalar.

Seguiré, en aquesta exposició dels documents, més aviat un ordre més lògic que temporal, perquè no podem fiar-nos de les dates de totes les èpoques com a indicadores del procés cronològic de construcció, adquisició i muntatge, ja que pot molt ben ser que els diversos creditors cobressin llurs productes o llur feina amb retard desigual.

La part mecànica d'un molí hidràulic era formada per elements de pedra, i peces de fusta, de ferro i d'aram. Els preveres, guiats pel mestre de molins, s'hagueren de fer amb tot, per tal d'engegar el molí del Pont de la Fusta.

Com a elements de pedra a adquirir, hi havia les dues moles. Una, el prevere encarregat de les obres, seguint segurament les indicacions del mestre de la Masó, la féu venir de Bellpuig: el 23 de febrer foren pagades 44 lliures pel seu valor a Andreu Fité, comerciant d'aquell poble (f. 4).

De l'altra mola que compraren els preveres de Montblanc no en sabem el preu, però, el 5 d'abril, Isidre Rodon, pagès de Fontscaldes que es dedicava al transport i que ja tornarem a trobar, declarà haver rebut 27 lliures i 10 sous per diversos conceptes, entre els quals hi ha «los ports de una mola per dit molí, aportada de la costa de Tarrés fins al dit molí» (f. 11).

Tarrés (les Garrigues) era un terme ric en pedreres, com els dels pobles dels voltants. Vers l'any 1400, amb pedra de Tarrés fou bastit el palau del rei Martí, de Poblet¹.

Fer venir de lluny les moles no fou rar en els molins. De Montblanc, per un altre manuscrit de l'Arxiu de Santa Maria, sabem que, gairebé dos-cents anys més tard, el 1862, la comunitat de preberes en féu portar una, amb altres coses, no sabem d'on, per mar fins a Tarragona, per al mateix molí del Pont de la Fusta. Transcripció ací el detall de les despeses².

Import de la mola nova. Compra	32 duros	
Baixar-la de la pedrera	1 »	
Carregar-la al barco	3 »	10 rals
Per la guia		8 »
El barco fins a Tarragona	8 »	
A Tarragona, l'Aduana		6 »
Carregar-la al carro	1 »	
El carro, fins al molí	8 »	
«Carcols»	9 »	7 »
Guix		9 »
Claus		9 »
Coll-ferro	3 »	12 »
El mestre de molins, 9 jornals	9 »	
La post del riscle	2 »	
	79 duros	6 rals
	equivalents a 148 ll. 13 s. 9 d.	
Drets d'administració		10 ll.

Les moles de 1686 no vingueren per mar com la de 1862, però també les dugueren d'una certa distància, car totes dues foren adquirides fora de la Conca. Quant al preu, calculant el duro a 1,87 lliures, la mola de 1862 resultaria, de cost a peu de pedrera, d'unes 60 lliures, mentre que la de 1686 adquirida a Bellpuig en valgué 44.

L'adquisició de dues moles el 1686 correspon a la volandera (la

¹ Em permeto de remetre el lector al capítol VII de la meua *Història de Poblet* en premsa.

² *Llibre del molí del Pont de la Fusta de la Reverent Comunitat de Preberes de la vila de Montblanch. Comensa en lo any 1795*, Ms. de l'Arxiu Parroquial de Santa Maria de Montblanc, f. 71 v.

«corredora», diu una de les èpoques) i la sotana, és a dir, la de sobre, giratòria, i la de sota, fixa.

Així se solucionà la qüestió de les moles. La confecció del rodet (avui en diríem la turbina) fou més complicada. La fusta la lliurà el mestre de la Masó, que devia conèixer quina era la bona, i en devia tenir. Però si els mestres de molins no solament dirigien l'obra i muntaven el giny sinó que també feien algunes de les peces principals de l'artefacte i sovint construïen ells mateixos el rodet³, en el nostre cas, el mestre de la Masó, del rodet, només en subministrà la fusta, per la qual cobrà 6 lliures (f. 21).

La fusta fou serrada (sens dubte d'acord amb el disseny i les mides donades per un altre mestre de qui ja parlarem) per Francesc Puig, agricultor de l'anomenat Mas de la Vila, de Montblanc, que cobrà 3 lliures i 4 sous «per haver serrat la fusta del rodet de dit molí» (f. 10).

Una vegada serrada la fusta, calia muntar les peces, una mica complicades, del rodet. Això ho va fer un tècnic diferent del de la Masó, un tal Pere Rosselló, mestre de molins com ell («molitor», diu aquest document, com el de Joan Soler), de la Guàrdia dels Prats, que rebé 8 lliures «per haver fet lo rodet de dit molí» (f. 7). Sens dubte, Pere Rosselló havia fet, primer, el disseny, amb la indicació de les mides, per al serrador de Montblanc.

Hi hagué finalment el transport: Isidre Rodon, el traginer de Fontscaldes, carregà als preveres, entre altres coses, els ports «del rodet del dit molí, aportat des del molí de la Selva al dit molí de la Reverent Comunitat» (f. 22). Això deu voler dir que el mestre de la Masó, com a responsable del conjunt de l'obra, revisà, abans de fer-lo col·locar, el rodet que havia confeccionat el de la Guàrdia dels Prats, que devia ser conegut com a especialment hàbil en aquest punt concret.

Així foren obtinguts pels preveres els dos elements bàsics: les moles i el rodet. Mancaven, però, encara, moltes altres peces i feines absolutament indispensables per a l'equipament i funcionament de l'artefacte. I, encara, abans de posar-lo en marxa, calgué fer, relativament al rodet, com ja veurem, una operació consistent en remullar-lo, que devia ser destinada a donar a la fusta la dilatació suficient per a encaixar bé l'arbre en el forat del seu centre i, a més, fou precís, com sempre, cenyir el dit rodet amb un cercol de ferro, a fi que una dila-

³ «Per un rodet nou, fet per Joseph Roselló del Vilusell, mestre de molins, que importa 38 ll., 4 s. 3 d.» (Arxiu Parroquial de Santa Maria de Montblanc, Ms. citat a la nota anterior, f. 59.) L'assentament és del segle XIX. Vegeu la diferència enorme de cost amb el rodet de 1686.

tació posterior al muntatge, deguda a l'aigua que constantment hi cauria per la canal, no l'esberlés. Igualment, ja veurem com les moles hagueren de ser cenyides (com també era costum) amb sengles cercols de ferro.

Calia també més fusta. El 10 de març, Antoni Paraveix, agricultor de Miramar, rebé 4 lliures i 4 sous per cinc alsines que havia venut al molí (f. 5), destinades o bé a la fabricació d'alguns dels altres elements mecànics, o bé, més probablement, a l'obra del casal on anaven les moles. I el 21 de març, Joan Roye, «francigineus et sarrator» declara rebre de l'administrador de les obres 7 lliures «per aver sarrat y obrat fusta per lo dit molí» (f. 6); no és arriscat de suposar que es tracta de les cinc alsines pagades pels preveres quinze dies abans, al pagès de Miramar.

Fins ací hem constatat l'adquisició i manipulació de la fusta, l'adquisició de les moles i la confecció del rodet. El 24 de març són pagats jornals per un altre concepte: Pere Forcader, «faber ferrarius» de Montblanc (un ferrer que devia ser també mestre d'obres) firmà àpoca per 4 lliures 15 sous «per lo jornal de denou hòmens a rahó de sinch sous jornal». El que aquests jornalers van fer fou «scurar la síquia de dit molí y sarrar dos albes» (f. 8). La comunitat s'hagué, doncs, de preocupar de tots els aspectes de la posta en marxa del molí abandonat i en desús: no sols va haver d'adquirir i fer muntar els elements mecànics, sinó també posar en bon estat les antigues conduccions de l'aigua.

Entre els components mecànics hem vist els de pedra i el principal dels de fusta. Calien, però, també, peces de ferro. El mateix 24 de març hi ha una àpoca de Josep Dalmau, un altre ferrer de Montblanc, que atesta haver cobrat 9 lliures «per haver fet un cercol de ferro per lo rodet..., de pes sinquanta-sis lliures, a rahó de tres sous y tres dinés per lliura» (f. 9). El rodet, ara, sembla ja totalment acabat i a punt de solfa. Falta només remullar-lo, cosa que van fer, segons veurem, al darrer moment.

Els preparatius continuaren. Pel mes d'abril es liquiden dues operacions més. El dia 5, Isidre Rodon, el pagès de Fontscaldes, declara haver rebut 27 lliures 10 sous per diverses feines: 15 lliures 4 sous pel transport de la mola de Tarrés i, la resta, per «los ports de sis carretades de fusta aportada per dit molí a raó de una lliura vuit sous carretada» (total 8 ll. 8 s.), i 3 ll. 18 s. «per un parell y una riata se llogà per ajudar a pujar dita fusta fins al Coll de Alilla y per tres dies y estigué» (f. 11 r-v). De manera que la fusta, aquesta vegada, procedia

de Fontscaldes, com les quatre alsines del febrer eren de Miramar. Tot, doncs, de l'altra vessant de la Conca, cap a l'entrada del Camp. La dificultat de passar el Coll de Lilla ve representada de manera realista en les despeses de llogar un parell i una riata per ajudar a superar la costa. El transport (en diversos viatges) durà tres dies.

Per l'abril, una altra època, datada el 23, ens presenta un element nou: l'aram o coure. Carles Fargues «aeramentarius» de Valls, havia subministrat al prevere administrador 34 lliures de «aeris sive de aram» al preu de 10 sous per lliura. Es necessitaven «pro acu et clostro, videlicet per la agulla, pany y tanca molendini» (i remarcuem com els notaris recorren de seguida al català, quan el llatí els sembla poc segur).

Fins ara, la Comunitat de Santa Maria havia pagat sempre en numerari. Aquest darrer cas és excepció: l'industrial de Valls acceptà de quedar-se 21 lliures d'aram vell i cobrar la resta en diner. Dic vell, car, així com cobra el seu a 10 sous, el que rep del molí el paga «ad rationem quinque solidorum pro qualibet libra» (f. 12 r-v). Devien ser les peces que el material nou anava a substituir.

Pel maig no es registra cap operació. El 17 de juny, Andreu Moliner, un altre ferrer, però de Valls, cobra una important quantitat: 60 lliures, 13 sous, 7 diners. Ha fet una sèrie d'estris i peces de ferro («instrumenta ferria»), que l'època detalla acuradament, indicant el pes de moltes de les peces i el preu unitari. Ací interessa, només, el nom de cada element, el pes quan l'anoten i el seu valor final:

1 alçador, de 2 arroves, 12 lliures i 6 unces	9 ll.	2 s.	9 d.
1 mànec de tanca, de 1 arrova, 24 lliures i 6 unces	7 ll.		3 d.
1 parpal, de 15 lliures i 6 unces	2 ll.	3 s.	11 d.
2 pics i 1 mall, que pesen 25 lliures i 6 unces	5 ll.	2 s.	
1 nadilla, de 19 lliures i 6 unces	3 ll.	18 s.	
5 argolles i l'agulla de l'alçador, que pesen 25 lliures i 6 unces	5 ll.	2 s.	
7 puntes «aserades» als martells	1 ll.	1 s.	
4 falques per a l'agulla i per «lo» clau de la tanca		5 s.	
Calçar l'escarpre		8 s.	
14 claus per a clavar la canal		14 s.	
8 claus per al pany		8 s.	
4 reblons per al cèrcol del rodet		2 s.	
1 cèrcol de la mola corredora, de 55 lliures i 6 unces	7 ll.	17 s.	5 d.

1 cèrcol de ferro per a la sotana, de 56 lliures	
i 6 unces	7 ll. 19 s. 3 d.
Calçar el coll-ferro	7 ll.
Per haver hagut d'afegir dos pams al dit coll-ferro	2 ll. 10 s.

El ferrer declara «supradicta instrumenta ferra fecisse et posuisse in supradicto molendino» (f. 13-14) de manera que ha fet també la instal·lació a la màquina. Aquest ferrer de Valls és un operari més importat que el Josep Dalmau de Montblanc que hem trobat abans i que només féu el cèrcol d'un rodet. Aquest fa els dos cèrcols per a les moles, però també peces més delicades. Faig observar que l'alçador del molí de Montblanc era ja de ferro, i no de fusta com els més antics.

El 26 de juny és Jaume Porta, «faber lignarius», de Valls, que cobra 9 ll. 7 s. 8 d. per la seva feina i material emprat, que són, diu: «per les mans de mestre, y fuste he esmersada en las obres necessàries de dit molí» (f. 15 r-v). En detall:

La tremuja, l'armari, l'escaleta, la caixa « y altres mans»	5 ll.
Claus per a la tremuja, l'armari i l'escaleta	18 s.
Oli i altres requisits per a fer el betum per a assentar la canal del molí	9 s.
Aiguacuit	2 s.
4 posts i 3 «quadrans» de melis	1 ll. 4 s. 8 d.
6 posts de pi de 12 pams de llargada	1 ll. 6 s.
1 tronc de figuera per a fer la caixa	3 s.
Guix i cànem per a untar la caixa	5 s.

De manera que, a part la general intervenció del ferrer, hi ha hagut la també general del fuster; tots dos eren de Valls.

L'endemà de la darrera època esmentada, el 27 de juny, Pere Forcades, un pagès de Montblanc que fa de «vilicus sive majordom jornerium laborantium in molendino», cobra 50 ll. 18 s. 6 d. per una sèrie de jornals que «com a sobre-estant o majordom» ha pagat als jornalers que han estat llogats «per a fer les obres necessàries en dit molí» (f. 16-17). Els jornals (cent onze en total) van detallats també acuradament; oscil·len entre sis i setze sous, sens dubte d'acord amb el grau d'especialització dels jornalers. Els més nombrosos són els de sis (47 jornals) i el més rar de setze (un jornal). Clou la llista una partida que diu: «per lo preu fet de traure la fusta a carregadó del carro»,

7 ll. 2 s. Potser es tracta de les sis carretades de fusta de Fontscaldes del més de març.

El majordom declara que els jornals esmentats els ha emprat «una cum sociis meis in dictas operas», de manera que en la llista van presos també els seus.

El mateix dia 27 de juny, el prevere administrador del molí liquida també amb el mestre de cases («magister domorum») de Montblanc, Joan Borgonyó, que cobra 28 ll. 17 s. 10 d. «per los jornals de mans de mestre, y les coses aval escrites se són gastades en obres necessàries del dit molí fariner». Són 24 jornals (a raó de 14 sous), materials (20 mitgeres de calç i 21 mitgera de guix), feines i estris («per luser los pichs», 18 s. 10 d.; «per dos frontises per a asentar en armari», 5 s.; «per coranta-sis volsons», 2 ll. 6 s. i «quatre rablons», 4 s.) (f. 18 r-v).

El quadern continua encara amb una altra època de Pere Forcades, majordom dels jornalers, que ja coneixem, datada el 8 de juliol. Cobra ara 2 ll. 16 s. del beneficiat administrador del molí, per 14 dies a raó de 4 sous per dia «ad aquam madefactare timpanum piloni, sive remullar lo rodet y pila dicti molendini» (novament, el notari no es fia de la seva versió dels termes tècnics al llatí) (f. 19 v.).

Però Joan Soler, el mestre de molins de la Masó, havia de cobrar encara diverses feines, entre les quals, sota el concepte d'«haver vingut a veure dit molí», figura segurament el control del muntatge i la revisió de tot per a la posta en marxa final. El 8 de juliol rep, en efecte, 68 ll. 18 s. pels conceptes següents (f. 20 v-21 r):

Per al preu fet de l'obra del molí «fins a posar-lo molent»	55 ll.
Per la fusta del rodet	6 ll.
Per les posts del cercol de la mola, que són de lledoner	2 ll. 8 s.
Per les dietes d'haver vingut a veure el molí	5 ll. 10 s.

El 23 de juliol és quan el pagès traginer de Fontscaldes cobra 4 ll. 10 s. pels ports del rodet i també dels de «lo coll-ferro, alsadó, mànech de la tanca, un martell y parpal aportat des de la vila de Valls a dit molí, y uns bolsons aportats des del mas d'en Gavaldà a dit molí, les quals coses foren necessàries per les obres de dit molí» (f. 22 r-v).

La darrera època del 1686 és del 4 d'agost i la signa Ramon Marginyà, pagès de Lilla. Ha rebut 1 ll. 8 s. «pro duobus quercubus sive alsines quod vobis vendidi pro operibus faciendis in molendino» (f. 23).

Les èpoques acaben aquí, pel que fa al 1686. Però el quadern continua, sense que hi manqui cap full, i així com la darrera època portava

el número 17, la que segueix, del 27 d'abril del 1689, porta el 24. Sis èpoques, doncs, degueren ser escrites en un altre lloc. Sigui com sigui, la interrupció per tres anys significa, probablement, que després de l'esforç econòmic i de treball del 1686, el molí es posà a funcionar amb normalitat. Si alguna altra petita despesa fou necessària, constava en les èpoques perdudes; o bé aquestes feien referència a l'acabament de les obres del 1686. Ara només podem registrar un fet: al cap de tres anys d'haver posat en marxa el molí del Pont de la Fusta, la Comunitat de preveres decidí engrandir-ne la bassa, sens dubte per a aconseguir una major pressió de l'aigua i un rendiment superior. Per a fer-ho, calgué també escurar-la, i aprofitaren l'ocasió per a escurar la peixera i la sèquia. Tota aquesta feina fou duta a terme en 80 jornals a raó de 3 s. 6 d., 20 jornals a raó de 6 s., i 72 jornals a raó de 5 s. Els cobrà el majordom, que era nou i s'anomenava Lluís Pedrol, també pagès de Montblanc (f. 24).

Heus ací, doncs, com fou equipat i posat en marxa el molí del Pont de la Fusta, de Montblanc, el 1686. En les èpoques de què disposem no consten tots els components mecànics, perquè alguns encara devien ser en bon estat o perquè s'hi referien les èpoques perdudes. De tota manera, els documents conservats i que he presentat breument tenen l'interès de mostrar-nos molts d'aquests components (gairebé tots) els quals, d'altra banda, eren quasi idèntics al segle XVII que a l'Edat mitjana, a Catalunya.

Molts dels noms d'aquestes peces dels molins antics són encara vivents, a Montblanc, en la memòria d'algunes persones. Per a llur completa identificació remeto el lector a les obres especialitzades⁴.

AGUSTÍ ALTISENT

⁴ Principalment, el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, a l'article molí i als corresponents als noms de cada peça, i R. Violant i Simorra, *La indústria casolana del pa al Pallars Sobirà. El gra. Els molins. Els forn. Pastar. Costums i creences*, Barcelona, 1936, en especial pàgs. 25-49.

